

ანა ბაგრატიონი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის მაგისტრანტი

<https://orcid.org/0009-0005-0456-3833>

Anna Bagrationi

Master student of Shota Rustaveli state university

<https://orcid.org/0009-0005-0456-3833>

ხალხური მედიცინის ისტორიიდან აჭარაში

ON THE HISTORY OF FOLK MEDICINE IN AJARA

აბსტრაქტი - ნაშრომი ეხება აჭარაში ხალხური მედიცინის ისტორიის წარმოჩენასა და მის მნიშვნელობას ზოგადად ხალხური მედიცინის შესწავლის საქმეში. წერილობითი წყაროების, ეთნოლოგიური მონაცემების, სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზისა და პრაქტიკული კვლევების საფუძველზე შესწავლილია ქართული ტრადიციული სამედიცინო ყოფის ცალკეული საკითხი, განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია აჭარაში გავრცელებულ დაავადებებსა და მკურნალობის მეთოდებზე, წარმოდგენილია საგვარეულოები, რომლებიც ამ საქმით იყვნენ დაკავებული და აგრეთვე, გაანალიზებულია მაგიის მნიშვნელობა ხალხურ მედიცინაში. კვლევის პრაქტიკული ნაწილი ეხება დღევანდელ აჭარაში შემონახული მკურნალობის მეთოდების ანალიზსა და მნიშვნელობას.

კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ტრადიციული სამედიცინო ცოდნა და მკურნალობის მეთოდები აჭარაში უძველესი დროიდან იღებს სათავეს და გააჩნია თავისი განვითარების ეტაპები, მისი ისტორია იწყება წარმართული პერიოდიდან და დღემდე მოდის, სწორედ ამის გამო მას არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მიენიჭა.

საველე მუშაობის საფუძველზე, მივედით იმ დასკვნამდე, რომ ხალხური მკურნალობის მეთოდები დღემდე არის შემორჩენილი რეგიონში, თუმცა ის მრავალფეროვანი სამკურნალო საშუალებები, რომლებსაც ტრადიციულად იყენებდნენ, მივიწყებულია და მხოლოდ ერთეულებთანაა შემონახული.

ხალხური მედიცინის საფუძვლიანი შესწავლა და მისი მიღწევების გამოყენება უაღრესად მნიშვნელოვანია, რადგან ის ერის მდიდარი ისტორიული წარსულისა და კულტურის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია.

საკვანძო სიტყვები: ხალხური მედიცინა, დაავადებები, მკურნალობის მეთოდები, სამკურნალო მაგია

Abstract – The article deals with the history of folk medicine and its importance in studying the folk medicine in Ajara.

Individual issues of Georgian traditional medicine are studied on the basis of written and empirical sources, special attention is paid to the diseases spread in Ajara and the treatment methods. The genealogies that were engaged in this work are presented, and the importance of magic in folk medicine is also analyzed. The practical part of the research concerns the analysis and importance of the treatment methods preserved in Ajara up to today.

The research revealed that the traditional medical knowledge and methods of treatment originated from ancient times in Ajara and have their development stages. The history begins from the pagan period and continues to this day, that is why it was granted the status of an intangible cultural heritage monument.

Based on the empirical work, we found out that folk treatment methods still exist in the region. However, variety of traditional medicines are forgotten and are preserved only by individuals.

A complete study of folk medicine and its achievements is vitally important since it is one of the richest historical past and culture of the nation.

Key words: Folk medicine; diseases; treatment methods; healing magic.

ქართველ ერს უძველესი თვითმყოფადი სამედიცინო კულტურა და ტრადიციები გააჩნია. საქართველოში მედიცინა ყოველთვის ეპოქის მოთხოვნილებათა დონეზე იყო განვითარებული და ჩვენს ქვეყანაში მრავალფეროვანი სამედიცინო კულტურა ჩამოყალიბდა. ქართველი ერის ისტორიული განვითარების სრული სურათის წარმოდგენა შეუძლებელი იქნებოდა ქართული ტრადიციული მედიცინის ისტორიის გარეშე.

ქართული ტრადიციული სამკურნალო მეთოდების სიმრავლეს საქართველოში ხელს უწყობდა მდიდარი ფლორა. ტერიტორიის სიმცირის მიუხედავად, ამ მხრივ, აჭარას ერთ-ერთი განსაკუთრებული ადგილი უკავია.

ხალხური მედიცინის ტრადიციები აჭარაში წარმართული პერიოდიდან არსებობდა, რასაც ადასტურებს ციური სხეულების სამკურნალო ძალის რწმენა. აჭარაში ავადობის პერიოდიზაცია და მკურნალობის მეთოდები ხშირად მთვარის მაგიურ ძალას უკავშირდებოდა. მთვარე აჭარაში მცხოვრებთათვის საორიენტაციო იყო, თუ როდის იყო მკურნალობისთვის ხელსაყრელი პერიოდი. ასევე, მთვარე ითვლებოდა გარკვეული ტკივილების გამომწვევად. მაგალითად, სწამდათ, რომ მთვარის შუქით შეიძლებოდა ბავშვის „დაქლევა“ (დასუსტება). ბავშვის სისუსტეს ხშირად მთვარეს მიაწერდნენ, სისუსტის გამოვლინებები იყო: ბავშვის უმადობა და კუჭ-ნაწალავის მოქმედების არევა (მინდაძე, 2013: 36).

საქართველოს სხვა მხარეებთან შედარებით, თავისი ისტორიით, აჭარა სპეციფიკური მხარეა და გასაკვირიც არ არის, რომ წერილობითი წყაროები ნაკლებადაა შემორჩენილი. ოსმალთა საუკუნოვანმა ბატონობამ გაანადგურა მრავალი წერილობითი წყარო, ამასთანავე, განადგურდა უამრავი ქრისტიანული საკულტო ნაგებობა, რომელთა როლი ხალხურ მკურნალობაში განუზომელი იყო. ამავე დროს, ყველაზე რთული ადგილობრივებისთვის აღმოჩნდა კულტურული ასიმილაცია. ოსმალები ნერგავდნენ და ავრცელებდნენ საკუთარ წეს-ჩვეულებებს, რომელიც სამედიცინო პრაქტიკასაც შეეხო. მიუხედავად იმისა, რომ მან გარკვეული როლი შეასრულა ხალხურ სამედიცინო კულტურაში, აჭარის მოსახლეობამ დღემდე შემოინახა მკურნალობის წინაპართა წესები და ტრადიციები.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ხალხური სამედიცინო კულტურის შესახებ წერილობითი ცნობები საკმაოდ მწირია, თუმცა გასულ საუკუნეში აღმოჩენილი მასალებით გარკვეული წარმოდგენა გვექმნება აჭარაში ხალხური მედიცინის განვითარების შესახებ. მიუხედავად წერილობითი წყაროების სიმცირისა, ძველი პერიოდის მედიცინის შესახებ ცნობებს, ძირითადად, არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე ვეცნობით, მაგ: ციხისძირის სამაროვანში აღმოჩნდა მინის კოლბი, რომელსაც ახ. წ. IV საუკუნით ათარიღებენ. იგი საქართველოში აღმოჩენილი ამ ტიპის ერთ-ერთი უძველესი ექსპონატია. მკვლევრები მის სამკურნალო დანიშნულებაზე მიუთითებენ.

IX საუკუნეში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ფართოდ გაიშალა სამონასტრო ცხოვრება. ტაო-კლარჯეთში არსებულ სავანეებში განვითარებული იყო სამკურნალო საქმე, რაზეც ცნობებს გიორგი მერჩულის თხზულება - „ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა“ გვაწვდის. გრიგოლ ხანძთელი

თავის მოწაფეებთან ერთად საექიმო საქმიანობას ეწეოდა. ნაწარმოებიდან ირკვევა, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული იყო შემდეგი სახის დაავადებები: ეპილეფსია, დამბლა, ამნეზია, ქირურგიული დაავადებები და სხვ. (მერჩულე, 1954: 318-319).

გარდა ტაო-კლარჯეთის მონასტრებისა, სამკურნალო საქმიანობას ეწეოდნენ ასევე, სხალთის, გვარას, სამების, ხინოს და სხვა საეკლესიო ცენტრები.

აჭარა თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით და მცენარეული რესურსებით კარგ პირობებს ქმნიდა დაავადებათა მკურნალობისათვის, თუმცა მისი მდებარეობა ამავე დროს საფუძველი იყო სხვადასხვა დაავადებათა გავრცელებისათვის. აჭარა მდებარეობს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში შავი ზღვის სანაპიროზე, კოლხეთის დაბლობთან, რომელიც მალარიის გავრცელების ზონა იყო. როგორც ეთნოლოგი თედო სახოკია გადმოგვცემს, ზოგიერთ სოფელში, შუახევსა და ხიჭაურში, რომლებიც მეტად ჩავარდნილ ადგილებში მდებარეობენ, კლდეები აკრავთ ირგვლივ და ჰაერის მოძრაობაც შენელებულია, გავრცელებულია ჩიყვის დაავადება. ზამთრობით ხშირია ფილტვის ანთება არა მარტო ზემოთ დასახელებულ სოფლებში, არამედ თითქმის მთელ ზემო აჭარაში, თუკი არ იმკურნალა ავადმყოფმა, იგი ფატალურად სრულდება, თუმცა ბევრი რამ დამოკიდებულია ადამიანის იმუნიტეტზე (სახოკია, 1985: 246). ვახუშტი ბაგრატიონი ჩიყვის გამომწვევად ჭის წყალს მიიჩნევს, რომელიც ინტენსიურად გამოიყენებოდა სასმელად, უმარილო წყალი კი ჩიყვის გამომწვევი ერთ-ერთი მიზეზია (მინდაძე, 2013: 56).

საინტერესოდ საუბრობს მალარიის შესახებ მკვლევარი ნუნუ მინდაძე. მისი თქმით, მალარიას, რომელიც გასულ საუკუნემდეც იყო გავრცელებული, ხელს უწყობდა ჭაობები, მისი ორთქლი და ცუდი სანიტარიული მდგომარეობა. მალარიას, ასევე, ცხროსაც ემახიან. ეს ტერმინი შემორჩენილია აჭარულ დიალექტში. მალარიისგან დასაცავად ზაფხულობით მთაში მიემგზავრებოდნენ, ამიტომაც აგებდნენ მთებში სახლებს, ძირითადად ხისგან ბოძებზე აგებდნენ, ასევე კვების რაციონში წიწაკისა და ნივრის გამოყენებაც მალარიის პრევენციას ემსახურებოდა (მინდაძე, 2013: 67).

საინტერესო ცნობები არის დაცული მცირე კარაბადინში. შემონახულია ინფორმაცია ქართული მკურნალობის მეთოდების შესახებ აჭარაში. მაგალითად, თავის ტკივილის მოხსნისთვის გამოიყენებოდა ჭინჭრის ნახარში ძმარში ან ღვინოში, რომელსაც შუბლზე კომპრესის სახით იკეთებდნენ. ცხვირიდან სისხლის შესაჩერებლად ჯაოზის (ნიგოზი, კაკალი, აზიაში გავრცელებული ხე), ქინძის და ძმრის საფენს შუბლზე და მაჯებზე აკრავდნენ, ასევე, ჭინჭარსაც იდებდნენ ნესტოში, რათა სისხლდენა შეეჩერებინათ. თვალის დაზნელებისთვის აუღუღარ გალესილ თაფლს იწვეთებდნენ თვალში (სურმანიძე, 1974: 31), საინტერესოა, რომ ქინძს გააჩნია სამკურნალო თვისებები, იგი შეიცავს ეთერზეთებს, ვიტამინებს, რომელიც ხელს უწყობს ჭრილობების შეხორცებას (ვარშანიძე, 2013: 171). ხმის ჩახლეჩვისას გალაცებული კვერცხის ნაჭუჭს, ლაჟვარდს, აბრეშუმის ჭიას ნაყავდნენ და სვამდნენ, დღემდე გამოიყენება, ასევე, კვერცხის გულის უმად გადაყლაპვა ხმის აღდგენისთვის (სურმანიძე, 1974: 38).

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ერთ-ერთ უძველეს სამკურნალო საშუალებას ღვინო წარმოადგენდა. ღვინო გამოიყენებოდა უმადობის, სისუსტის მკურნალობისას. მას ჰქონდა როგორც პროფილაქტიკური, ისე სამკურნალო დანიშნულება (ბურდული, 2010: 142).

აჭარაში გავრცელებულ დაავადებებზე ცნობები გვხვდება აბდულ მიქელაძის წერილებში. იგი მოიხსენიებს შემდეგ გადამდებ დაავადებებს: გრიპს, ქუნთრუმას, დიფტერიას, ქოლერას, შავ ჭირს, რომლებსაც ხშირად ეწირებოდნენ ადამიანები უექიმობის, საავადმყოფოების არარსებობის გამო და ა.შ. აბდულ მიქელაძის წერილში ვკითხულობთ: „ერთი კვირაა, რაც გაჩნდა რაღაც გადამდები დაავადება, ეს ავადმყოფობა ნამეტურ ყმაწვილებს დაერია..... თუ სასიკვდილო არის 7 დღეზე კვდება.“ მოსახლეობას აწუხებდა გრიპის ეპიდემიაც, რომლის მასიურ გავრცელებას ხელს უწყობს, „როგორც უექიმობა, უწამლობა, ასევე – სიღარიბე“ (მიქელაძე, 1991: 20-21).

მკურნალობა, ძირითადად, კომპლექსური ხასიათის იყო და ბუნებრივ სამკურნალო საშუალებებთან ერთად, სხვადასხვა სახის მაგიურ-რელიგიურ საშუალებებსაც იყენებდნენ. ხალხური მკურნალობის წესებში დიდი ადგილი უჭირავს შელოცვებს. შელოცვები სიტყვის მაგიური ძალის, ადამიანებზე, საგნებსა და მოვლენებზე სიტყვის მეშვეობით ზემოქმედების შესაძლებლობის რწმენას ეფუძნება. აჭარაში მრავალი სახის სამკურნალო შელოცვაა დაფიქსირებული. მაგიური შელოცვების მეშვეობით მკურნალობდნენ აჭარაში „მატაურას“ (ქუნთრუშა), „წმინდანს“/„გოჟოს“ (რაქიტი), შაკიკს, სურდოს, „ყიყვს“ (ჩიყვი), „საყვითლოს“ (ბოტკინი) და სხვ.

ავ სულებს აჭარაში ეძახდნენ უჟმურს, რომელიც ძილის დროს ადამიანს სულს უხუთავდა. იგი უმეტესად ბავშვებს ემართებოდათ. უჟმური აჰყვავს, ხშირად გაიგონებდით იმ ბავშვზე, რომელიც ჭირვეულობდა, უღონოდ იყო, სიცხე ჰქონდა. მას შეიძლება კრუნჩხვა ან ბნედა ჰქონოდა. უჟმური აჰყვებოდათ ხშირად სიბნელეში გარეთ სიარულისას. თუკი ჩვილბავშვიან ოჯახში ღამით მამაკაცი ესტუმრებოდათ, ბავშვი მოუსვენარი ხდებოდა და ტირილს იწყებდა (მინდაძე, 2013: 127). ხალხური წარმოდგენით უჟმურის მოქმედების დრო საღამო, მზის ჩასვლის შემდგომი პერიოდი იყო. განსაკუთრებით სჭარბობდა ნესტიან ადგილებში. უჟმური რომ ბავშვს აყვებოდა, მას შელოცვით მკურნალობდნენ. უჟმურისაგან ჩვილი ბავშვის დასაცავად აკვანზე ალიყულს ჰკიდებდნენ.

დიდაჭარაში ასე მკურნალობდნენ შაკიკს:

„მზე ამოდიოდა, შაკიკი მიდიოდა, ოჰ, შვილო, ოჰ, ძირო, რას ტირი, რას ჩივი! ჩეირბინე, ამეიტანე სამყურაი ბალახი, გედისვი, გადმეისვი, აჰა, ღმერთი ერთია, მომრჩენალი ღმერთია!“ (ხაჭაპურიძე, შავიანიძე, 2011: 307).

შელოცვასთან ერთად მიმართავდნენ სხვადასხვა საწესო ქმედებას ე.წ. მაგიური საგნებით (შავტარიანი დანა, ნახშირი, მაკრატელი, კვირისტავი და სხვ.), იცოდნენ ნაცრის, ქარვის წყალში გალესვა. ახალშობილის „თვალის წაკვრისაგან“ დასაცავად აკვანზე სათვალო მძივს, სათვალისას, ჩანჩხურას შეუბამდნენ და სხვ. დავაადებათა მკურნალობისას იყენებდნენ თაფლს, თოფის წამალს, ალოეს, თაფლისა და შავი ღვინის ნაზავს და ა.შ. (კაშია, ხაჭაპურიძე, 2009).

აჭარაში ფართოდ იყო გავრცელებული ინფექციური დაავადებების ე.წ. ბატონების მკურნალობის წესები. ბატონებს მოსახლესაც ეძახდნენ აჭარაში. აქ ბატონები ადამიანის სახით ჰყავდათ წარმოდგენილი და იტყოდნენ “ბატონები გვესტუმროს”, „ბატონები მობრძანდით“. ბატონებიანს უფრთხილდებოდნენ და განსაკუთრებულად ემსახურებოდნენ. ერიდებოდნენ მათ „გაბრაზებას“, რომ გართულება არ მოჰყოლოდა.

აჭარის სოფლებში დაავადებებს მკურნალობდნენ ხალხური მკურნალები, რომლებსაც ჰქონდათ მკურნალობის გარკვეული გამოცდილება და პრაქტიკა. ძალზე ხშირი იყო სამკურნალო ცოდნის მემკვიდრეობით გადაცემის ფაქტები, რამაც საფუძველი ჩაუყარა საოჯახო-საგვარეულო მედიცინის ჩამოყალიბების ტენდენციებს. აჭარაში ცნობილი იყო მკურნალთა საგვარეულოები: ხაბაზები, თურმანიძეები, გორგილაძეები, მიქელაძეები, გეგიძეები, დუაძეები, კახაძეები, ლეონიძეები.

აჭარაში ფართოდ იყო გავრცელებული ბებიჩაქალის ინსტიტუტი. ბებიჩაქალს აქ ებეს//ნენეს ეძახდნენ. ებე არა მხოლოდ ამშობიარებდა ქალს, არამედ შემდეგ შვიდი დღის განმავლობაში უვლიდა მელოგინესა და ახალშობილს. აჭარის ყველა სოფელს ჰყავდა თავისი ებე და ეს ძალზე საპატიო საქმიანობად ითვლებოდა.

ამრიგად, არქეოლოგიური, ეთნოლოგიური, წერილობითი წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზის შედეგად ირკვევა, რომ:

1. ხალხურ მედიცინას აჭარაში უხსოვარი დროიდან ჩაეყარა საფუძველი, რასაც ადასტურებს არქეოლოგიური და წერილობითი წყაროები, ეთნოგრაფიული მასალები. მასალების

საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მკურნალობის მეთოდები და წესები ეპოქის შესაბამისად იყო განვითარებული. სხვადასხვა დროს სხვადასხვა დაავადების არსებობამ გამოიწვია ის, რომ აუცილებელი გახდა მკურნალობის ნორმების დანერგვა. „სახლის პირობებში“ მკურნალობა იყო ერთადერთი საშუალება არსებობისთვის. თუმცა ბევრი დაავადება არ ექვემდებარებოდა ხალხური მედიცინით მკურნალობის წესებს, რის გამოც ხშირი იყო სიკვდილიანობა. მკურნალობისას იყენებდნენ სამკურნალო მცენარეებს, ნატუროპათიულ საშუალებებს, ორგანულ ნივთიერებებს, თაფლსა და მის პროდუქტებს, მინერალურ წყლებს და სხვ.

2. აჭარის გეოგრაფიული გარემო საფუძველი იყო სხვადასხვა დაავადების გავრცელებისთვის. XX საუკუნეში აჭარაში გავრცელებული ყოფილა გადამდები დაავადებები, რაც, გარდა ბუნებრივი ფაქტორებისა, გამოწვეული იყო, ასევე, ცუდი სანიტარიული მდგომარეობის, ექიმების არარსებობის გამო. განსაკუთრებით, მაღალმთიან აჭარაში, სადაც არ არსებობდა პირობები დაავადებათა პრევენციისთვის.

3. აჭარის მდიდარი ფლორა განაპირობებდა სამკურნალო ტრადიციების, მკურნალობის მეთოდებისა და საშუალებების მრავალფეროვნებას, სწორედ მდიდარი ფლორის წყალობით დღემდე არის შემორჩენილი მკურნალობის მეთოდები და ხერხები, რაც დადასტურდა გამოკითხვების საფუძველზე.

4. ხალხური ტრადიციული მკურნალობის მეთოდებს კვლავ იყენებს აჭარის მოსახლეობის გარკვეული ჯგუფი. თუმცა, ამჟამად ხალხური მედიცინის ტრადიციების მივიწყების ტენდენციები, ამიტომაც ამ მიმართულებით კვლევა მეტად მნიშვნელოვანია.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბურდული მ. 2010. ქართული ტრადიციული სამედიცინო კულტურა. ახალციხე. ახალციხის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- ვარშანიძე ნ. 2013. აჭარაში გავრცელებული სამკურნალო მცენარეების სახეობრივი მრავალფეროვნება. ბათუმი. შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- კაშია რ. ხაჭაპურიძე რ. 2009. ტრადიციული მედიცინის საკითხები (სამკურნალო შელოცვები). *ქართველური მემკვიდრეობა*. XIII. ქუთაისი. ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- მერჩულე გ. ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა. 1954. (რედ. პ. ინგოროყვა) თბილისი.
- მინდაძე ნ. 2013. *ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა*. თბილისი.
- მიქელაძე ა. 1991. წერილები აჭარიდან. თბილისი. თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- სურმანიძე რ. 1974. *მცირე კარაბადინი*. ბათუმი. საბჭოთა აჭარა.
- სურმანიძე რ. ხალხური მედიცინა. 2009. *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. აჭარა. II (რედ. ნ.კახიძე). ბათუმი. შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- სახოკია თ. 1985. *მოგ ზაურობანი (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი)*. ბათუმი. საბჭოთა აჭარა.
- ხაჭაპურიძე, შავიანიძე. 2011. დაავადებები და მათი მკურნალობის ხალხური საშუალებები (ზემო აჭარის მასალების მიხედვით). *ქართველური მემკვიდრეობა*. XV. ქუთაისი. ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი